

ACC. N:R M. 14961: 1-11.

Landskap: Blekinge Upptecknare: Eric B. Karlsson, Tving
Härad: Motala Berättare: Karl Jönsson, Kvaldarna
Socken: Tving Berättarens yrke: f. d. kvamnägare
Uppteckningsår: 1955 Född år 1882 i Tving

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Kvagnar och kvandrift. s. 1-11.

LUF 99.

Lista L.U.F. 99

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Kvarnar har bytt utseende många gånger
evad det rör byggnad och sättet att driva dem.

De första vi kan rekonstruera var Skvaltän, Skvalpan med stolp-
typ, vad vi med säkerhet vet är att de fanns 1750, i den byn, där det
fanns ett rinnandes vatten hade varje bonde sin egen Skvalpa hur li-
ten fallhöjden var, om tillflödet sinade om sommaren utnyttjades vatt-
net i vårfloden så att mjölet varade över sommaren. Dessa Skvalpor
hade en liten avverkningsförmåga, stenarna var ej mer än 60 cm. i diam.
i ett enda stycke och ofta av gråsten, tillverkade i orten av någon
erfaren stenarbetare, någon sådan Skvalpkvarn fanns kvar intill 1890
talet, men hade ej använts de senare 30 åren, det lilla överbyggda
huset användes till andra ändamål, men en intreserad kunde få en upp-
fattning om dess byggnad, hela konstruktionen var mycket enkel, det är
endast ett av sten murat damfäste och en liten stengrund där sådana
kvarnar varit belägna i de flesta fall synes intet av träbyggnaden.

Luf 99
1.

Ar 1830 började Hjulksvarnar byggas här i våra orter, där som fanns en bäck vars vatten kunde urnyttjas de 8 månader om året och terängen medgav uppdämningsmöjligheter, men fortfarande var stenarna små 80-90 cm. i diameter och i ett enda stycke, dessa stenar tillverkades på Öland, tjockleken var 30 cm, dessa Hjulksvarnar fick namnet husbehovskvarn och i en by var flera bönder delägare i en dylik kvarn.

Nu byggdes större kvarnverk med upptill 3 par stenar, sikt och grynverk, det blev naturligtvis endast vid åar och större floder,

Detta gjorde att de bönder som ej hade för stora avstånd till en dylik modern kvarn slopade sina husbehovskvarnar eller också byggdes de om med större dimension på stenarna, så de fick större avverkningsförmåga, emellan 1850 och 1870 var det en husbehovskvarn i Bröstorps by som förnyades så till vida att nya större stenar inköptes ifrån Öland, de var nu 1,50 i diameter, var delade i tre bitar vilka passade till en enhet, de sammanhöls med 2 järnband.

Den bonde i Bröstorps by som ville byta ut de äldre stenarna emot större fick skriftligt kontrakt av de andre byamännen, att de

avstod från sin delaktighet i husbehovskvarnen t.v. och ej ägde någon rätt i de nya stenarna enl. bibehållet kontrakt daterat den 24 juli 1874, så började denna bonde förmåla säd åt alla som kom i likhet med övriga s.k. tullkvarnar och så fortgick intill 1890 då dog ägaren och även denna kvarn skattade så småningom åt förgängelsen, de sista resterna flyttades upp till gården och blev svinhus.

Här har hela tiden talats om vattenkvarnar, väderkvarnar har ej funnits i vår ort det någon vet.

Skvalpkvarnen var över-byggt med ett vanligt timtrat hus vars storlek varierade, då vi mätt upp någon stenfot eller grund har den varit 1,50 X 1,50 m. lågt till tak, täckt med halm eller torv. Hjulskvarnarna blev större, var det ett par stenar var storleken 3 X 3 m., 180 m. å vägg, takstolen med vinkelrese, täckt med halm eller stickor. jordgolv med fördjupning där säcken för mjölet skulle hamna. Dammanläggningar fanns vid alla vattenkvarnar, upp till 3-4 stycken i rad efter varandra, då ägaren av kvarnen hade upp-dämningsrätt, de var murade nedströms med grästen som invändigt var skoning med torv och jord.

Aven gjordes uppdamning i insjöar och tjärn där bäckarna hade sitt utlopp, i ett fall känner jag till att en bäck fått namnet kvarnabäcken efter en kvarn i densamma och rester av dammbyggnad finnes än kvar.

Vattenhjulet byggdes av det bästa furevirke, hjulstocken lika så kuggarna i drevhjulet var av vitbok, själva ringen på drevhjulet var av järn, detta drevhjul gick lika fort som vattenhjulet sat på hjulstocken inomhus detta hjul drev ett mindre järnhjul, på en lodstående järnaxel, vid namn Lyktan, denna järnaxel gick igenom golvet till övre våningen, igenom den fasta underlägsstenen på denna järnaxels övre ända låg e triangel av järn benämnd Seglet denna triangel uppbar den övre stenen benämnd Löparen axelns nederända stod i en lagerskål benämnd Smörasken, denna bom där Smörasken var fästad vid kunde höjas och sänkas så att Löparen kunde krossa sädeskornen mer och mindre, dessa första stenar måste ofta hackas det var tidsödande, båda stenarna måste vara skarpa i refflorna, att lägga ned löparen var omständigt ty den måste ovilkorligen

svänga jämt så att ej det tog eld, denna justering måste noggrann-
ras mycket noga av fackman, numera göres stenarna av sådant material
att någon hackning ej höves, stenarna snurrar med egen ballans.

Som här tidigare omnämnts började järnaxlar användas då skvalt-
kvarnane upphörde. Vattenhjulaxeln var visserligen av trä, men i
dess båda ändar var kraftiga järndubbar inslagna med järnband runt
desamma. Kross och grynverk kom till i de större kvarnbyggen redan
på 1860 talet, vad känt är.

En här i orten mycket uppskattad kvarnbyggare var Anders Jonsson
Gröngölsmåla Tving, fader till den här berättaren Karl Jonsson,
Anders Jonsson var född 1851, han blev den ende kvarnbyggare som an-
litades här i orten, han byggde både kvarnar och sågverk t.ex. i
Tving hos S.E. Brunberg stor kvarn med sikt och grynverk, sågbana i
samma hus vid Nettrabyån, kvarn och såg i Bröstorp vid en bäck, en
kvarn i sin hemby Gröngölsmåla, en i Lindet, dessa vid mindre bäckar.
som medhjälpare hade han sina söner då de blev så stora att de kunde
vara med. De mindre kvarnarna har redan lagts ned, men den större
V här i Tving går fortfarande, men ej med vatten utan med elkraft.

Här i orten var det enskilda ägare av kvarnarne alltsedan husbehovskvarnarne försvann, en dylik kvarn var byalagets. Underhåll av kvarnen bestreds i förhållande till nyttjandet, äldermannen antecknade var och ensom gagnade kvarnen. En kvarntomt hade eget nummer å kartan samt vägrätt, Bröstorps husbehovskvarn står å byns karta av år 1818 med eget nummer, detta nummer är borta å kartor som nu finnas över gårdarna. Mjölaren var en ansedd person, hos honom ville alla stå väl. Alla kvarnar såväl större som mindre var tullkvarnar, att betala med penningar infördes först på 1920 talet, mjölaren sålde alltid mjöl till dem som ej hade jordbruk, vid Tvings kvarn hade mjölaren en hel del svin att utfodra med tullsäden. Hur mycket som togs i tull var något olika vid olika karnar, den gängse tullen var 2 kg. pr. 100 kg., på sädeskistan i kvarnhuset stod ett koppar mått då säden tömts i kvarnskruven tog mjölaren med kopparmåttet sin andel, detta kopparmått rymde ett stop och ett stop säd pr. akäppa var tullen, men då ingen lantbrukare vågde sin säd före kvarnresan kunde tullen bli både si och så. På 1890 talet var någon bonde så försiktig att han skaffade våg.

Någon fiskodling förekom vid någon kvarn, i Alnaryd där nettraby-
åns vatten utnyttjades odlades fisk i stora dammar har jag hört, det
var Sutare och Ål. Denna Kvarn är ej här tidigare omnämnd, den lyder
under Tvings s:n, byggdes 1850, byggmästaren okänd, där fanns tre
kvarnhjul, tre par sandmåldsstena, grynverk, siktverk, sjättverk,
såg och hyvel. denna kvarn ägdes av en enda mjölnare och han sysel-
satte ständigt 2 mannar. den gård å vars ägor kvarnen var belägen
bytte ägare 1905 och denne nye ägare byggde upp spikbruk, han anlade
elkraftverk där kvarnen tidigare varit, byggnaderna togs bort och
sedan 1910 har kvarnens mullrande dag och natt tyåtnat, nu finns ej
varken kvarn eller elverk kvar endast gråstensmurar vittna om vad
som varit en gång i tiden.

Mjölnarna konkurrerade om målden, de var ibland ute i bygderna
och försökte värva kunder, de lovade då billig förmalning, men thy-
värr blev det ej så i fortsättningen.

Mjölnarens sociala ställning var jämförd med bönderna och mång-
en mjölnare blev rik, det berodde på i vad läge kvarnen låg och till-

VII Gång till vatten året om.

Var säden dåligt torr torkade bonden den i bakugnen innan den ställdes till kvarnen, det hände ofta att bonden fick taga t.o.m. omogen säd då mjölbingen blev tom i skiftet mellan gammal och ny säd, om ej säden var torr klibbade den fast i kvarnen och blev en omöjlig att mala. Till kvarnen transporterades säden i säckar, just för detta ändamålet avsedda säckar av hemvävt lin med ägarens namn insytt i väven, säckens rymd varierade beroende på vad slags säd som imättes, det var mest efter mått säden slogs i säcken, skäppa eller tunna, en tunna var sex skäppor, 1 skäppa var sex kappar, till råg vete eller korn var säcken mindre än till havre, fyra skäppor råg var omkring 30 kg., sex skäppor havre vägde omkring detsamma.

Då kvarnskjutsen stannade utanför kvarnen kom mjölnaren eller någon mjölnardräng ut till skjutsen, tog säcken eller säckarna och bar på ryggen in dem i kvarnhuset, på för mjölnaren bekväm plats, på säcken skrevs en bokstav eller ett märke, hade man tur kunde hända att mjölnaren fort nog tömde en säck i kvarnskruven och förmalningen började, annars fick man hämta mjölet en annan dag, då säden var

Då säden var tömd i skruven tog mjölnaren eller en dräng stopet å sädeslådan och tullade på ett ungefär, de hade god blick på hur mycket säcken innehöll och därefter tullades det.

I kvarn med flera stenar användes en endast för brödsäd, var det endast ett par stenar i kvarnen, mig veterligt maldes säden endast en gång, vid ombyte av säd fick mjölnaren själv släppa till litet säd för mjölringens uttömning, sandmalet mjöl var det som mest användes till grovbröd, mer eller mindre fint var beroende på överstenens avstånd från den stillaligande stenen, överstenen benämndes Löparen.

Siktenmjöl blev ju behandlat på annat sätt, då slogs rågen, vetet kornet i skalaren först, där all kornets skal avrevs, så finmaldes de skalade kornen och siktades, då fick bonden hem firmjöl i en ända å säcken och det frånsiktade med skalor / kli/ i den andra ändan, då bands ett snöre om säcken på dess mitt.

Alla bönder ville ha tillbakes mjöl av sin egen säd, thy alla trodde att deras eget var bäst,

Såväl mjölnare som sädesägare följde noggsamt vattenflödet och inrättade sig därefter.

Att sätta en kvarn igång var ingen konst, men då kvarnen var nyhackad var det en stor konst att lägga ner löparen så att den ej skar i understenen då den gick runt, det tog både tid och kunnighet att lägga löparen. då den var ordentligt lagd kunde vilken som sätta igång och mala, detta gäller fortfarande vattenkvarnar.

Vid den här förut omnämnda Alnaryds kvarn fanns en s.k. kvarnkammare i kvarnhuset och där tillbringade bönder sin väntetid vid sin matäska, någon väntetid var ej fråga om utan dagarna iöre jul då kvarnen var överhopad med mald, och särskilt siktning som tog längre tid i anspråk, de bönder som noggsamt tänkte sig för skötte om sina kvarnresor i god tid före hælgen, i kvarnkammaren fanns ej spis eller bord endast säten att sitta på, mjölnaren bespisade ingen var det någon bonddräng som ej hade något med sig till förtäring och mjölnarens lov om malden blivet fördröjd kunde någon gång det bestås kaffe av mjölnaren.

Det enda jag känner till var att det ej fick malas Tomas-natt de som försökt gick det illa för ty kvarnen nedbrann. till grunden

Att till traditionen hör, att mjölnare varit utsatta för mystiska händelser såsom att, vid tolvslaget på natten har kvarnen utan någon anledning stannat, att kvarnen börjat gå av sig självt då mjölnaren legat och sovit, att någon ropat / tulla lagom /, att hur mycket påfyllning i tulkistan natten gav blev det ännu mindre i kistan, att om mjölnardrängen försovit sig emellan påfyllningarna blev han dock väckt i lämplig tid av de väsen som gästade i en gammal kvarn.

..... Holmens kvarn i Augerums s-n nedbrann Tomas-natt därför att drängarna mot ägaren vilja lät kvarnen gå efter kl. 11 på kvällen, vid Marie-lunds kvarn i Nettraby s-n blev mjölnardrängen mördad en natt på grund av osämja med en kamrat, båda dessa kvarnar är nu raserade till grunden.

Historierna likna mycket kolarens vid sin mila i gamla tider.

Karl Jonsson har inte mer att tillägga, han är ju ganska ung och har personligen ej varit utsatt för några mystiska väsen under sin mjölnartid, allt har kunnat förklaras på rätt sätt.

//.